

A nyelvjárások és a dialektológiaoktatás Kárpát-medencei magyar szakos hallgatók szemével

2001-ben egy átfogó felmérést végeztem, amelynek célja a magyar nyelvjárásokról, a nyelvjárástani oktatásról és a magyar dialektológiáról való vélekedésnek a feltérképezése volt. A jelen tanulmányban ennek a vizsgálatnak bizonyos eredményeiről, tanulságairól szólok.

A tudomány eredményeit közvetítő felsőoktatástól függ elsősorban, milyen felkészültségű tanárok oktatják a közoktatásban részt vevő diákokat. Tehát a nyelvtudománynak, jelen esetben pedig a dialektológiának az eredményeitől, a dialektológia felsőfokú oktatásától és a magyar szakos tanároktól függ elsősorban (a humanértelmiség bizonyos más csoportjaitól pedig másodsorban), hogy a vonatkozó korszerű ismeretek eljutnak-e, s mennyi jut el a tanulói fűszághoz, illetőleg a művelt nagyközönséghez. Az objektív állapotleírás egyik lehetőségét egyrészt azok az egyetemi és főiskolai hallgatók kínálják, akik éppen elkezdik felsőfokú tanulmányaikat, mert ők még csak középiskolai tudásukra hagyatkozhatnak a kérdőívek kitöltésekor. Másrészt azok, akik már túl vannak nyelvészeti stúdiumaik egy részén vagy többségén (vagy akár mindegyiken), mert rajtuk, felsőfokú tanulmányaik során szerzett ismereteiken mérhető le a felsőfokú dialektológiai képzés hatékonysága vagy hatástalansága. Céлом egy olyan vizsgálat elvégzése volt, amellyel megbízható állapotrajz készíthető, s ennek alapján reálisabban meghatározhatjuk az esetleges teendőket – mind a dialektológiában, mind a dialektológiaoktatásban, mind pedig a közoktatásban és a tudományos ismeretterjesztés, a nyelvi kultúra területén. Ezt bocsátom most további felhasználásra mindazoknak, akiket illet.

A felmérést 1000 Kárpát-medencei magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgató körében végeztem. A kérdőíves kérdésekre adott válaszok alapján a megkérdezettek nyelvjárásokkal kapcsolatos tudásáról (ismeretéről, vélekedéséről) adok összefoglaló tájékoztatást. Arról, mit tudtak 2001-ben a nyelvjárásokról az érettségi után egyetemi/főiskolai tanulmányaikat megkezdők. Illetőleg arról, mennyiben alakította a dialektológiai kurzus az ezt a tárgyat elvégzettek nyelvészeti tudását és a nyelvjárásokról való ismeretét, azokkal kapcsolatos szemléletmódját.

A kérdőíveket először anyaintézményem, az ELTE magyar szakos hallgatóinak többségével töltöttem ki. A próbagyűjtések után véglegesített kérdőíveket minden olyan Kárpát-medencei egyetemre és főiskolára eljuttattam, ahol 2001-ben magyar szakos képzés folyt. (Hálás köszönettel tartozom minden kollégámnak, aki így vagy úgy részt vett a kérdőívek sokszorosításában, kitöltetésük megszervezésében és elküldésében. Közreműködésük nélkül tervem kudarcra lett volna ítélve. Köszönöm a hallgatók közreműködését is: a döntő többség érdemi választ adott a legtöbb kérdésre.) Irreális cél lett volna, hogy mindegyik intézmény összes érintett magyar szakos hallgatója válaszoljon, s hogy mindenki minden kérdésre vá-

laszoljon. A korpusz a reprezentativitás követelményének így is bőven megfelel, az órák látogatottsága viszont (szinte mindig vannak hiányzók) a 100%-os részvételt eleve nem is tette volna lehetővé.

800 adatközlő még nem végezte el, 200 elvégezte a dialektológiai kurzust. Szándékos volt a kezdők túlsúlya. Az ő véleményük alapján körvonalazható ugyanis, hogy az érettségizetteknek a nyelvjárásokkal kapcsolatban általában véve milyen ismereteik, vélekedéseik vannak. E viszonylag népes, szociológiai és szociokulturális értelemben heterogén csoport tagjai vélekedésének az ismerete nemcsak felsőoktatási, hanem nyelvi kulturális, tágra értelmezett nyelvi tervezési szempontból is fontos. Hozzájuk (az összes érettségizetthez) képest a magyar szakra felvételt nyertek száma elenyésző. Számításba veendő az is, hogy a magyar szakra jelentkezőknek összességében több ismerete van a nyelvi regionalitás kérdésköréről, mint azoknak, akik nem bölcsészérdeklődésűek. Bizonyos tehát, hogy az a kép, amelyet a magyar szakra jelentkező kezdő hallgatók véleménye alapján megrajzolhatunk, jóval pozitívabb, jobb, mint ami az akkor érettségizett korosztályt általában jellemezte. Nem feledve azt sem, hogy a megfelelési kényszer vagy készítés – különösen talán éppen a diákság körében – inkább többé, mint kevésbé ható tényező, de pontos arányát megállapítani nem lehet.

Az adatközlők intézményi megoszlása a következő volt: A) Nem végezte még el a nyelvjárást: egyetemek: Budapest (ELTE) 358, Szeged 80, Miskolc 60, Ungvár 25, Pozsony 24, Nyitra 23, Piliscsaba (PPKE) 20, Debrecen 20. Főiskolák: Budapest (ELTE) 70, Nyíregyháza (Bessenyei György Tanárképző Főiskola) 52, Szeged (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola) 48, Szombathely (Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola) 20. – B) Elvégezte a dialektológiát: egyetemek: Budapest (ELTE) 70, Piliscsaba (PPKE) 30, Debrecen 20, Ungvár 20, Pozsony 7, Kolozsvár 7, Nyitra 4. Főiskola: Szeged (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola) 42.

A dialektológiai oktatásban nem részesült hallgatók véleménye

1. Van-e nyelvjárási háttere?

A válaszadók 74%-ának nincs, 26%-ának van. (Az egyetemisták és a főiskolások között az arány tekintetében elhanyagolhatóan minimális különbség volt.) Megállapítható tehát, hogy a nyelvjárási hátterű fiatalok messze számarányuk alatt vannak a magyar szakosok között. Ez annak a közismert ténynek a következménye, hogy egyrészt a nyelvjárási beszélők körében magas az alacsonyabb iskolázottságúak száma, illetőleg hogy felsőfokú tanulmányokat elsősorban a magasabb iskolázottságú családok/szülők gyermekei végeznek. Szignifikáns különbség abban a tekintetben van, hogy hol: a fővárosban, magyarországi vidéki vagy szomszédos országokbeli felsőoktatási intézményekben végzi-e tanulmányait a hallgató. Ugyanis:

Nyelvjárási háttér	Budapest	Vidék	Szomszédos országok
nincs	92%	85%	23%

van		8%		15%		67%
-----	--	----	--	-----	--	-----

Ha a magyar anyanyelvű népesség megközelítően felét – laikusok számára is érzékelhető értelemben – nyelvjárási környezetének tekintjük (ez nem jelenti azt, hogy egyúttal nyelvjárási beszélők is volnának; korábbi becslésekre is l. Kiss 2001: 49–50), akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a szakmai tanulmányaikat ezekben az években megkezdő magyar szakosok háromnegyedének nincs nyelvjárási háttere. Ebből következhet egyrészt a nyelvi regionalitás iránti érdeklődés mérsékelt volta vagy teljes hiánya, másrészt a nyelvjárásiasság szerepének alulbecsülése, esetleg negligálása a hallgatók körében. Ebből adódó feladat, hogy a dialektológia oktatásában a nyelvjárásokkal összefüggő nyelvszociológiai tények megismertetésére az eddigieknél nagyobb hangsúlyt érdemes fektetni.

2. Mit gondol, a magyar anyanyelvűeknek körülbelül hány százaléka beszél nyelvjárásban, illetőleg a köznyelv mellett abban is?

Az adatközlők 15%-a szerint 40%-a, 14%-a szerint 60%-a, 11%-a szerint 70%-a, 10%-a szerint 50%-a, 9%-a szerint 30%-a. Az adatközlők majdnem fele nem vállalkozott tehát becslésre (a két leginkább irreális vélemény, tudniillik egy-egy adatközlő szerint minden magyar anyanyelvű beszél valamely nyelvjárásban is, illetőleg a népességnek csupán 3%-a). Minthogy megfelelő felmérések hiányában a megközelítően pontos választ sem tudhatja senki sem, s mivel a vonatkozó s szakemberektől származó becslésekről is keveseknek van tudomása, természetes, hogy a hallgatók nagy számban tartózkodtak a véleménynyilvánítástól. Ami például Németországban évtizedek óta gyakorlat, az nálunk ismeretlen. Ott a népszámlálás egyik kérdése (már több ízben) a megkérdezettek nyelvjárási tudására vonatkozott (l. Niebaum–Macha 1999: 145; Magyarországon az idegen nyelvi tudásra vonatkozó kérdés szerepelt). Ehhez képest a hallgatók meglepően jól tippeltek.

3. Magyarországon vagy a kisebbségi magyarság körében élnek nagyobb arányban nyelvjárási beszélők?

Az összesített válasz szerint Magyarországon: 23%, kisebbségi körülmények között: 77%. Többnyire jól érzékelik tehát az adatközlők azt, ami nyelvtudományi közhely, hogy tudniillik a kisebbségi körülmények elősegítik a nyelvjárási nyelvhasználat megőrződését és a nyelvjárási jelenségek továbbélését. Anyaországi körülmények között az erősebb köznyelvi hatás következtében gyorsabb és mélyrehatóbb a nyelvjárási nyelvhasználat térvesztése, a regionális sajátosságok halványulása és a nyelvjárási beszélők számának a csökkenése. A válaszadást természetesen befolyásolja az adatközlők személyes tapasztalata. Az, hogy volt-e, s milyen nyelvi élményük volt magyarországi és határon túli magyar beszélőkkel való találkozásaik során. Nyilván előfordultak olyan esetek is, hogy az adatközlők egy része (szomszéd országokbeliek és magyarországiak egyaránt) magyarországiakkal való beszélgetésük során nagyobb fokú nyelvjárásiassággal találkoztak, mint akkor, amikor határontúliakkal beszélgettek.

Szignifikáns különbség itt is van a budapesti, magyarországi vidéki és a szomszédos országokbeli felsőoktatási intézményekben tanulók válaszaik között:

Hol élnek nagyobb arányban nyelvjárási beszélők?	Budapest	Vidék	Szomszédos országok
Magyarországon	20%	39%	22%
Kisebbségben	80%	61%	78%

4. Bizonyára van több-kevesebb tapasztalata a nyelvjárási beszédről. Milyennek találta?

A következő válaszadási lehetőségek voltak megadva: 1. szép, 2. csúnya, 3. egyik sem, 4. nehezen érthető, 5. furcsa, 6. egyéb. Ezzel a kérdéssel részben a nyelvjárásokhoz való hallgatói viszonyulásra kívántam választ kapni. Tudvalevő ugyanis, hogy nem kis részben ez szabja meg, milyen érdeklődéssel vagy érdektelenséggel viseltetnek a hallgatók mindaz iránt, ami nyelvjárási (beleértve a dialektológiai kurzust is). A 800 adatközlőből 751 válaszolt.

A) Az **összesített adatok** ezt mutatják: 1. szép 45%, 2. furcsa 30%, 3. sem nem szép, sem nem csúnya 10%, 4. nehéz, nehezen érthető 7,5%, 5. érdekes, különleges 6,5%, 6. személyfüggő 0,4%, 7. csúnya 0,2%, 8. emberi, természetes 0, 1%.

B) A nyelvjárási beszéd **szép**: 1. a budapesti bölcsészkar hallgatói 55%, 2. a budapesti főiskolai kar hallgatói 48%, 3. a szomszédos országokbeli egyetemisták 47%, 4. a vidéki egyetemeken tanulók 42%, 5. a vidéki főiskolások 37%. – A nyelvjárási beszéd **furcsa** (a minősítés többnyire tartózkodóan negatív megítélést takar): 1. a vidéki főiskolák hallgatói 42%, 2. a budapesti főiskolai kar hallgatói 36%, 3. a vidéki egyetemek hallgatói 30%, 4. a szomszédos országok egyetemének hallgatói 26%, 5. a budapesti bölcsészkar hallgatói 21%. – A nyelvjárási beszéd **sem nem szép, sem nem csúnya (semleges)**: 1. szomszédos országok 16%, 2. budapesti bölcsészkar 13%, 3. vidéki egyetemek 12%, 4. vidéki főiskolák 4%, 5. budapesti főiskolai kar 1%. – A nyelvjárási beszéd **nehezen érthető**: 1. ELTE főiskolai kar 11%, 2. vidéki főiskolák 9%, 3. ELTE bölcsészkar 8%, 4. szomszédos országok 6%, 5. vidéki egyetemek 5%. – A nyelvjárási beszéd **érdekes (ízes, színes, különleges, szokatlan)**: 1. vidéki egyetemek 11%, 2. vidéki főiskolák 7%, 3. szomszédos országok 5%, 4. ELTE főiskolai kar 5%, 5. ELTE bölcsészkar 3%.

C) A **fővárosban tanuló diákok** véleménye szerint: 1. szép 53%, 2. furcsa 23%, 3. sem nem szép, sem nem csúnya 10%, 4. nehéz, nehezen érthető 9%, 5. érdekes 4%, 6. csúnya 0,3% („személyfüggő” és „emberi, természetes” válasz nem volt). – A **vidéken tanulók** véleménye szerint: 1. szép 40%, 2. furcsa 36%, 3. érdekes 9%, 4. sem nem szép, sem nem csúnya 8%, 5. nehezen érthető 6%, 6. csúnya 0,2% („emberi, természetes” és „nehezen érthető” válasz nem volt). – A **szomszédos országokban tanulók** szerint: 1. szép 47%, 2. furcsa 26%, 3. sem nem szép, sem nem csúnya 16%, 4. nehezen érthető 6%, 5. érdekes 5% („csúnya”, „személyfüggő” és „emberi, természetes” válasz nem volt).

5. Hol szokott találkozni nyelvjárási beszéddel? Falun, városban, a médiában, kabaréműsorokban, színházban, a szépirodalomban, nyelvészeti órákon, középiskolai anyanyelvi órákon, illetve tankönyvekben, kollégiumokban?

1. falun 35%, 2. szépirodalmi alkotásokban 17%, 3. nyelvészeti órákon 12%, 4. városokban 10%, 5. kollégiumokban 7%, 6. kabarékban 7%, 7. a médiában 5%, 8. középiskolai tanulmányai során 4%, 9. színházban 3%.

A válaszokból az derül ki, hogy az adatközlők kétharmada nemigen fordult elő a nyelvjárási nyelvhasználat tipikus színhelyén, falun. Ez azt is jelenti egyszerűen, hogy a majd kétharmados többségnek nincs megbízható közvetlen tapasztalata nyelvjárási beszélőkkel sem. A szépirodalmi alkotások majdnem egyötödös aránya azt mutatja, hogy az irodalomórán szóba kerülnek bizonyos nyelvjárásiaságok, illetőleg a jelenségkör maga, ez persze természetes. Egy viszonylag friss felmérés azt mutatja, hogy a népi írók műveinek az olvasása, ismerete határozottan visszaszorult (Kiss 2007). A kabarék alapján való „ismeretszerzés” semmi jóval nem kecsegtet sem a nyelvjárási beszédmód, sem a nyelvjárási beszélők reális megítélését illetően.

6. Élnek ma is tévképzetek a nyelvjárásokról a magyar társadalomban? Ha véleménye szerint élnek, akkor nevezzen meg néhányat.

A) 1. műveletlenséget jelez a nyelvjárási beszéd 41%, 2. helytelen, hibás 17%, 3. csúnya, illetlen, durva 8%, 4. elavult, elmaradott beszédmód 3%, 5. paraszti, mucsai beszédmód 3%, 6. intelligenciahiányra utal 2%, 7. alacsonyabb rendű nyelvváltozat, mint a köznyelv 2%, 8. a köznyelv romlott változata 1%, 9. visszaszorítandó 1%, 10. magyartalan 0,5%, 11. nevetséges 0,5%, 12. fölösleges 0,3%, 13. szegényes 0,3%, 14. nem kell ápolni 0,1%.

B) 1. nem tud tévképzetekről 17%, 2. nem élnek tévképzetek 2%.

C) 1. csak falun beszélnek 0,4%, 2. csak öregek beszélnek 0,4%, 3. csak földművesek beszélnek 0,1%, 4. csak nagyon kevesen beszélnek 0,1%. (Azért nem jön ki a 100%, mert többen többet is megneveztek.)

A hallgatók jól érzékelik, hogy a nyelvjárások, a nyelvjárási nyelvhasználat és a nyelvjárási beszélők széles tömegek vélekedésében stigmatizálva vannak (Magyarország legnagyobb stigmatizált csoportját minden bizonnyal a nyelvjárási beszélők alkotják). S mivel ebben az esetben a hallgatóknak nem saját maguk másokról alkotott véleményét kellett megfogalmazniuk, mivel tehát föl voltak oldva a megfelelési kényszer alól, a válaszok megbízhatósági foka magas. Az adatok önmagukért beszélnek, ezért ismételtén érdemes fölvetni az anyanyelvoktatás, az iskolák, az ismeretterjesztő fórumok és természetesen a magyar szakos nyelvészeti oktatás, illetőleg a magyar tanárok felelősségének a kérdését. Az adatok azt is jól mutatják, hol van szükség türelmes, de határozott, meggyőző érvelésre. Vö. még Trudgill sorait: „széles körben elterjedt nézet, hogy a dialektusok régimódiak, műveletlenek, megosztják a társadalmat és gazdasági szempontból hátrányosak. E hiedelem ellen felhozható az a nagyon érdekes tény, hogy az egy főre eső nemzeti jövedelmet fölmérő vizsgálatok szerint Európa három leggazdagabb állama Luxem-

burg, Svájc és Norvégia. Túlzás lenne azt állítani, hogy Luxemburg, Svájc és Norvégia azért gazdag, mert polgárai dialektusban beszélnek. De ne becsüljük alá az elidegenedésnek azt a mértékét sem, amely azokban a helyzetekben áll elő, amikor az emberektől megtagadják annak a méltóságát, hogy beszédük alapnyelvi formája [elsődleges nyelvváltozata, vernakulárisa] is tekintéllyel bírjon” (in: Cserniczkó-Váradi 1996: 8–9).

7. Bizonyára van több-kevesebb tapasztalata a nyelvjárási beszélőkkel. Milyennek találta őket? Szimpatikusak, műveletlenek, kedvesek, idegesítők, elmaradottak, ügyetlenek, bizalomgerjesztők?

E kérdés megfogalmazását megelőzte a hazai és külföldi dialektológiai szakirodalomban való tájékozódás, valamint egy előzetes, a lehetséges válaszokra tippeket nem adó kérdőívvel történt felmérés ELTE-hallgatók körében. A válaszok aránya: 1. kedvesek 38%, 2. szimpatikusak 37%, 3. nem a nyelvjárásuktól, hanem személyüktől függ, milyennek találjuk őket 9%, 4. bizalomgerjesztők 8%, 5. elmaradottak 4%, 6. műveletlenek 2%, 7. idegesítők 2%, 8. ügyetlenek 1%. Azaz: 83% pozitív, 8% pedig negatív személyiségjegyekkel ruházza fel a nyelvjárási beszélőket. 9% számára személyfüggő, s nem nyelvhasználatától függ a nyelvjárási beszélők megítélése. Valószínűsíthető, hogy a vélemények megfogalmazásában a megfelelési kényszer is szerepet játszott. Lásd még: „A »paraszt« jellemzésének mindkét időpontban [1981 és 1991], konzekvensen a moralitás kiemelése és a szerényebb intellektuális értékek kölcsönöztek sajátos jelleget [...]. 1994-ben kulcsfontosságú társadalmi foglalkozási kategóriák jellemzésének hasadt ellentmondásossága ha nem is kiúttalanságot, de társadalmi dilemmahelyzetet jelez. Mint kitűnt, a »menedzser« hatékony, de nem becsületes. Különb nála a »tanár«, aki művelt ugyan, de nem hatékony, vagy a »földműves«, aki becsületes ugyan, de korántsem művelt?” (Hunyady 1996: 221–2).

A negatív vélekedések megjelennek középiskolások körében végzett felmérésekben is, mégpedig nagyobb arányban, mint ahogy a szóban forgó főiskolások, egyetemisták adatai mutatják. Példák: egy vidéki város gimnáziumában és egészségügyi szakközépiskolájában 2006-ban végzett, 200 fős felmérés alapján készült elemzésből idézek: „Totál idiótának nézem a szerencsétlent [= a nyelvjárásban beszélőt]. Ja, és elkerülöm ezek után 200 m-es körzetben [!]”. „Ha nagyon úgy [= nyelvjárásian] beszél, akkor egy parasztnak tartom. Ha csak egy kicsit, akkor aranyosnak.” Egy másik szerint a nyelvjárási beszélő „[k]iábrándító tud lenni. Népies és furcsa.” „Semmilyen véleményem nincs ilyen emberekről. De rossz benyomás alakul ki bennem” (Streli 2007b: 23).

8. Milyen jövő vár véleménye szerint a nyelvjárásokra?

1. Kihalnak; beolvadnak a köznyelvbe, illetve egyre kevesebben beszélnek (= 5%) 41%, 2. megmaradnak 26%. A többiek szerint nem lehet tudni.

Részletesebben:

	Budapest	vidék	szomszédos országok	egyetemisták	főiskolások
Kihal, beolvad	38%	50%	21%	33%	55%
Megmarad	16%	33%	43%	27%	21%

A magyarországiak jóval nagyobb arányban vélik azt, hogy eltűnnek a nyelvjárások, mint a kisebbségi magyar hallgatók. Ennek egyik, sőt fő oka abban van, hogy a kisebbségi magyarok anyanyelvi környezetében a nyelvjárási használat jóval gyakoribb és kiterjedtebb, mint Magyarországon. Néhány tipikus vélemény: „Változni fognak, de alapvetően tovább élnek”; „Háttérbe szorulnak, feltéve, ha a nyelvészek tesznek valamit ellene”; „Minden marad a régiben”; „Sokak szerint kihal, de én nem hiszem, hogy ez megtörténhet”; Mivel sokan nincsenek jó véleménnyel róluk, ezért szerintem el fognak tűnni a beszédből”; „Félő, hogy ha nem ápolják őket, akkor elvesznek”; „Mintha mostanában megint divat lenne nyelvjárásban beszélni”; „Elsorvadnak, ahogy a zárt ö”; „Kihalnak, ha nem használják őket”.

9. Jelentenek-e a nyelvjárások véleménye szerint nyelvi kommunikációs problémákat (magyar) anyanyelvűek nyelvi kapcsolatában? Ha igen, hol, miben?

Sajnos csak 634-en válaszoltak. E szerint 1. jelenthetnek 54%, 2. nem jelentenek 31%, 3. jelentenek 15%. A válaszadás ebben az esetben elsősorban tapasztalatfüggő, így mindegyik lehet közlője által megtapasztalt igazság. Hiszen ha valaki járt például Csángóföldön, akkor tapasztalhatta, hogy bizony súlyos megértési nehézségek is felléphetnek. Másfelől Magyarországon egyre általánosabb tapasztalat (a kettősnyelvűség terjedésével), hogy a falvakban időző egyesnyelvű (köznyelvi) városi beszélővel társalognak eleve kerülnek, s kódváltásukkal sikeresen ki is kerülnek a helybeli öregek is ilyen helyzetekben a nyelvjárás használatát. Azaz: nincs megértési nehézség. A „jelenthetnek” válasz tudományos szempontból helyes általánosítás. Ugyanis az általában vett körülményektől, a beszédpartner(ek)től és a beszédtemától függ elsősorban, találkozunk-e számunkra nem érthető regionalizmusokkal (például tájszavakkal vagy frazeologizmusokkal).

10. Jelent-e pozitívumot, többletet egy nyelvjárás birtoklása? S ha igen, vajon milyen értelemben?

32-en nem válaszoltak, a többiek igen. E szerint igen 93%, nem 7%. Néhány tipikus vélemény: „Kulturális többletet is jelent, s nagyobb anyanyelvi gazdagságot”;

„A szűkebb közösséghez tartozást ki lehet fejezni vele”; „Nyelvi sokszínűséggel jár

és szemléleti mássággal”. Vö még: „Szerintem szép, ha valaki nyelvjárásban beszél, mert arról meg lehet ismerni, honnan jött” (az utóbbira l. Strelí 2007: 23).

11. Volt már a kezében olyan könyv, kötet, amely nyelvjárásokkal vagy valamely nyelvjárással foglalkozott?

1. Igen 44%, 2. nem 42%, 3. nem válaszolt 14%. A „nem válaszolt” kategóriát nyugodtan a „nem”-ek kategóriájába sorolhatjuk, s akkor a sorrend: 1. nem 56%, 2. igen 44%. A kérdés kiegészítéseként azt is kértem, nevezzék meg az általuk ismert, nyelvjárásokkal foglalkozó munkát. Az igennel válaszolóknak csupán harmada nevezett meg valamit, többnyire tájszótárt, illetőleg (jóval kevesebben) nyelvjárási atlaszt, amelyekről egyebek mellett a nyelvészeti proszemináriumokon hallhattak.

12. Hallott-e véleményt az egyetemi nyelvjárástani órákról felsőbb évfolyamos társaitól? Ha igen, melyet?

Kezdő hallgatók kapták ezt a kérdést, választ a 800-ból 650-en adtak, s 70%-uk nemmel, 30%-uk igennel válaszolt. Ez az arány természetes, hiszen a válaszadók még nem tervezték a nyelvjárástani kurzus elvégzését, ezért nem is érdeklődtek felsőbb évfolyamos társaikról, ismerőseiktől. Miként az is, hogy nem szokott gyakori téma lenni a hallgatók között az olyan kurzus, amelyet éppen nem látogatnak. (Így volt ez korábban is.) A válaszok során említett véleményekből viszont tartalmas, tanulságos összeállítás készíthető. Íme egy csokor: „Volt, aki érdekesnek találta, volt, aki szerint fölösleges időpocsékolás”; „Érdekesnek találták, de nem túlságosan fontosnak”; „Túl sok lexikai tudást igényel”; „Azt hallottam, hogy nagyon nehéz és magas a bukási szám”; „Tetszett nekik”; „Szerették”; „Érdekes”; „Szerencsájük volt: saját nyelvjárásukból vizsgáztak”.

13. Hogyan várja a nyelvjárástani órákat?

Három választípust neveztem meg: 1. érdeklődéssel, 2. közömbösen, 3. őszintén szólva nem várom. A 650 válasz szerint: 1. érdeklődéssel 77%, 2. közömbösen 15%, 3. nem várta 8%. Részletesebben: Szombathelyen és Nyitrán minden hallgató érdeklődéssel várta a nyelvjárástani kurzust, a szomszédos országokbeli intézményekbe járók valamivel nagyobb arányban várták érdeklődéssel, mint a magyarországiak, illetőleg arány szerint kevesebben jelezték érdektelenségüket, mint a magyarországiak. A különbség azonban nem szignifikáns, mindössze néhány százaléknyi.

A dialektológiai oktatásban részesült hallgatók véleménye

A megkérdezettek némely kérdés esetében feltűnően magas arányban nem adtak választ.

1. Van-e nyelvjárási háttere? Beszéli esetleg valamelyik nyelvjárást?

59 hallgató (29,5%): igen, a 141 (71,5%): nem. A 67 ELTE-hallgatóból 7, a 41 szegedi főiskola hallgatóból 31, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 30 hallgatójából 2 válaszolt igennel. Az arány nagyjából megegyezik a másik csoport tagjaitól adott válaszokéval (igen: 26%, nem: 74%).

2. Milyen eredménnyel végezte a dialektológiai kurzust?

Csak néhányan nem válaszoltak. Az átlag – az intézményi összesítések alapján – 4,3. A legtöbb jobb jegyet az ELTE hallgatói kapták (átlaguk 4,7), az ellentett „pólus” a Pázmány és a szegedi tanárképző főiskola volt a maga 4,1-es átlagával. Tekintettel arra, hogy tudomásom szerint nincs összehangolt, egyeztetett standard követelményrendszer az érintett intézmények között, az adatok csupán tájékoztató jellegűek. Annyit mégis észrevételezhetünk, hogy szó sincs túlzott osztályozási szigorról.

3. Milyen témából írta a szemináriumi dolgozatát?

Meglepően kevesen, csak 134-en válaszoltak a 200-ból (már nem emlékeztek?). Ekképpen: 1. X nyelvjárás sajátosságai, fő jellemzői: 62, 2. nyelvjárási szöveg lejegyzése és/vagy elemzése: 37, 3. lexikológiai vizsgálat regionális szókészlet és szakszókincs, illetve nyelvatlasz(ok) alapján: 17, 4. többnyire kérdőíves szöveggyűjtés, interjú átírása és elemzése: 11, 5. nyelvföldrajzi vizsgálat nyelvatlasz(ok) alapján: 7. Mai szemmel (2009) feltűnő a nyelvjárászociológiai (szociodialektológiai) dolgozatok teljes hiánya, különös tekintettel arra, hogy az adatközlők 51%-a vélte úgy, hogy a nyelvjárástani órákon hattározottan érvényesült a szociolingvisztikai szemléletmód (l. alább a 12. kérdést). Ha azonban az akkor rendelkezésre álló nyelvjárástani tankönyvkínálatot nézzük (l. alább), akkor nincs min csodálkoznunk.

4. Mit vagy miket használt tankönyvül?

A csak 133 válaszadó közül 95-en Kálmán Béla tankönyvét említették (*Nyelvjárássaink*. Budapest, 1966), a főiskolások közül pedig 35-en Szabó Géza tankönyvét (*A magyar nyelvjárások*. Budapest, 1980) és 8-an az A. Jászó Anna szerkesztette könyv (*A magyar nyelv könyve*. Budapest, 1991) Király Lajostól írt nyelvjárástani fejezetét. (Megjegyzés: az új dialektológiai tankönyv 2001 végén jelent meg, tehát meg nem használhatták sem a tanárok, sem a hallgatók.)

5. Milyen más tárgyak tanulásában vette hasznát nyelvjárás(tan)i ismereteinek?

186-an válaszoltak, természetesen többen több tantárgyat is megneveztek. Bizonyára még többet megneveztek volna, ha tanulmányaik végén kérdeztem volna meg őket. A sorrend: 1. szociolingvisztika 35%, 2. nyelvtörténet 32%, 3. fonetika

és 4. magyar irodalomtörténet: 6–6%, 5. mai magyar nyelvi órák és 6. egyikben sem: 5–5%, 7. általános nyelvészet 4%, 8. szakmódszertan és 9. néprajz: 2–2%, 10. jelentéstan, 11. stilisztika és 12. nyelvművelés: 1–1%, illetőleg 1–1 adattal: helyesírás, idegennyelv-oktatás, kommunikációtan, olvasásszociológia, pszicholingvisztika.

A szociolingvisztika és a nyelvtörténet magas aránya magától értődik. Az viszont, hogy csak minden huszadik hallgató jelezte: hasznát vette dialektológiai ismereteinek a mai magyar nyelvi órákon, fölvet gondolatokat. Egyrészt azt, hogy a dialektológia oktatásában hiányos a más nyelvtudományi területekkel való kapcsolatoknak a tudatosítása, felmutatása (l. az 5. kérdést). Másrészt azt, hogy hiányos a számba jöhető tudományágak részéről a befogadókészség a dialektológia kínálatra lehetőségek irányában (l. az előző fejezet 13. kérdését is). A hallgatói válaszok szerint 4% hallott mai magyar nyelvi órákon a nyelvjárások kínálat tanulságokról. Ez meglepően alacsony, ha arra gondolunk, hogy nem csak grammatikai kurzusokról van szó. S nyilván összefügg azzal, amit Lotz János a magyar nyelvészet túlzott köznyelvközpontúságának nevezett. Illetőleg azzal a szemlélettel, amely az írott köznyelvben látja a leíró nyelvészeti vizsgálatok követendő alapját, s nem vet eléggé számot a köznyelv rétegzettségének a tényével, s emiatt a köznyelvvvel kapcsolatos vizsgálatokból is többnyire eleve kizár mindenféle regionalizmust. Márpedig a beszélt köznyelvre is jellemző bizonyos fokú területi differenciáltság, s ezt tudni illik a magyar szakosoknak. Vö. Deme: „ha magát a normát nem tekintjük eléggé rétegzettnek, könnyen olyan »ideált« találunk körvonalazni, amelynek a realitáshoz kevés köze van; azaz olyan »normát« találunk felállítani, amelyhez mérve (most csak a határainkon belüli létszámot véve) tíz millió ember rosszul beszél, s a maradék is épp csak tanulja a helyeset. Mert »köznyelv« az is, amit Debrecenben, Szombathelyen vagy akár Kolozsváron, Újvidéken és Pozsonyban hallunk a műveltektől” (1982: 129). Vö. még a köznyelv szétregeződéséről, a magyar nyelv szétfejlődéséről és a határtalanításról szóló irodalmat, hogy lássuk, mennyire nem dialektológiai belügy az, amiről szó van.

6. Mennyiben tudott meg többet „a” nyelvről nyelvjárás(tan)i ismeretei révén?

A nem válaszolók száma itt minimális. A válaszok: 1. jobban tudatosult a nyelvi változatosság, heterogenitás: 34%, 2. tágult, bővült a nyelvi és anyanyelvi horizont: 27%, 3. nem tudtam meg többet: 24%, 4. előítéletektől szabadított meg: 8%, 5. a nyelvi változások fel- és megismerésében segített, illetve 6. csak keveset segített: 3–3%. Néhányan említették csak a következőket: nyelvhasználat és társadalom összefüggése, a nyelvek hangtani lehetőségeinek kérdésköre, a nyelvazonosság problémái, a kodifikált normától nem irányított nyelvváltozat működése, elméleti nyelvészeti alapozáshoz jó. Összesítve azt mondhatjuk, a hallgatók egynegyede véli úgy, nem tudott meg többet a nyelvről általában, háromnegyede pedig ennek ellenkezőjét állítja. Megjegyzés: túl magas a negatív véleményt formálók aránya. Ennek okát magam elsősorban abban keresem, hogy a dialektológiaoktatásban nem kapnak elég hangsúlyt azok a nyelvrendszertani, a nyelvi változásokkal összefüggő, nyelv és kultúra kapcsolatára vonatkozó, valamint a nyelvi mentalitással, attitűdökkel és

az anyanyelvoktatással összefüggő kérdések, amelyek nélkül bizony könnyen válhat unalmas penzumává a nyelvjárástan.

7. Az ismeretközlés (a nyelvjárások jellemzői, atlaszok, szótárak, egyezményes hangjelölés stb.) mellett merültek föl nyelvészeti problémák is a dialektológiai órákon? Például melyek?

Itt is majdnem mindenki válaszolt, többen több nyelvészeti kérdést is említettek. Az összes válasz százalékos megoszlása ez: igen: 72%, nem emlékszik: 19%, nem merült föl: 9%. A megnevezett nyelvtudományi kérdéskörök: a nyelvhasználat társadalmi vonatkozásai: 25%, a nyelvhelyesség: 12%, az anyanyelvoktatás és a nyelvjárási nyelvhasználat: 10%, a nyelvi változások: 9%, hang- és alaktani kérdések: 5–5%, a nyelvazonosság kérdésköre: 4%. Egy-két válaszban fordult csak elő: a nyelvi tudat, az anyaországi és a kisebbségi nyelvjárások, a kodifikált és a nem kodifikált nyelvváltozatok viszonya, a gyűjtésmódszertan, a nyelvi jelenséghatárok, a nyelvjárási szókészlet és a lexikológia, a hang, a fonéma és a betű kérdésköre.

Kritikai észrevételek is megfogalmazódtak: „Őszintén szólva elég gyenge órára jártam”; „Sajnálatos, hogy nem hagyott bennem mély nyomokat az óra. Ez természetesen részben az én hibám is, de többet vártam ettől az órától, így aztán – motiváltság hiányában – a minimumra szorítkoztam. Minden, ami megmaradt az óra anyagából, az a néhány szókinszbeli érdekesség, amelyet magam fedeztem fel atlaszokban, szótárakban”; „Elég sok volt az elméleti rész, több gyakorlat kellett volna”.

8. Volt nyelvjárásgyűjtésen?

Csak 67-en válaszoltak igennel, azaz a hallgatóknak csupán egyharmada. Legtöbben a szegedi főiskola hallgatói vettek részt nyelvjárásgyűjtésen. Ez az arány lehangolóan alacsony. A nyelvjárási nyelvhasználat, egyszersmind pedig nyelvjárási beszélőkkel eredeti környezetükben találkozni szakmai, emberi, kulturális és honismereti okból is tanulságos volna mindazoknak, akiknek ilyen tapasztalataik nincsenek. Márpedig a 200 hallgatóból 141 ebbe a kategóriába tartozik. Korábban az egyetemen (gondolom, nem csak az ELTE-n) volt külön támogatás a szakmai gyakorlatként elkönyvelt nyelvjárásgyűjtő kirándulásokra. Ma ilyen nincs. S ezzel a jövőendő értelmiség szemléletformálásának, valóságismerete, társadalmi érzékenysége finomításának az egyik lehetősége esik ki. Hiba volna feladni ezt a nem csak nyelvészeti szempontból fontos ismeretszerzési formát (lásd a következő kérdésre adott válaszokat is).

9. Megváltozott-e korábbi véleménye a nyelvjárásokról és a nyelvjárási beszélőkről a nyelvjárási gyűjtés(ek) után? Ha igen, miért és miben?

Egyharmad igennel, kétharmad nemmel válaszolt. De vajon mi áll az igenek és nemek mögött? Az utóbbi válaszok magas arányának nyilván több oka is van. Az egyik az, hogy valóban nem változott meg, mert korábban is ismert nyelvjárási

beszélőket és legalább egy nyelvjárást, s megvolt már a korábban kialakított véleménye (bármilyen is volt az). A másik: bár sem egyikről, sem másiktól nem volt közvetlen tapasztalata, a nyelvjárásgyűjtő kiránduláson szerzett tapasztalatok semmiben nem módosították korábbi, más források alapján megformált vélekedését. Meggyőzően egybehangzó az igenek esetében az a vélemény, hogy a korábbi negatív vélekedések pozitívvá változtak. Néhány jellemző példa: „Nem az órák, hanem a terepgyakorlat járult hozzá véleményem megváltozásához”; „Másként hallgatom a nyelvjárási beszédet, jobban odafigyelek”; „Rájöttem, milyen gazdag és színes lehet egy nyelvjárás”; „Csupa kellemes élmény ért”; „Megszerettem a nyelvjárásokat”; „Már nem zavar a nyelvjárási beszéd”; „Számomra maga a gyűjtés volt élmény”; „Már nem tartom a nyelvjárási beszélőket helytelenül beszélőknek”; „A csángó gyűjtőút a reveláció erejével hatott”; „Csökkentek előítéleteim, de sajnos nem szűntek meg teljesen”; „Továbbra is elfogadom a nyelvjárások létjogosultságát”. Kivételesen előfordul az is, hogy a nyelvjárás idealizálását váltotta föl a józan megítélés: „Túlidealizáltam az erdélyi nyelvjárásokat, ma már nem”.

10. Osztályozza a nyelvjárástani órákat. A többi nyelvészeti órához viszonyítva milyen „érdemjegy”-et adna?

A 173 válaszoló átlagban 3.9-es osztályzatot adott. Megjegyzés: a diákoknak adott nyelvjárástani osztályzat átlaga 4,3 volt!

11. Mit gondol, miért él annyi tévképzet a nyelvjárásokról és a nyelvjárási beszélőkről?

Kevés, mindössze 118 válasz született. A következők: 1. ismerethiány, tájékozatlanság: 51%, 2. előítéletes beállítottság: 11%, 3. az anyanyelvoktatás hiányosságai, túlzott normatív (írott köznyelvi) irányultsága: 10%, 4. a tömegtájékoztatás és az iskola egyoldalúsága: 6%, 5–6. a média és a túlzott főváros-központúság: 5–5%, 7. nem tudja: 4%, 8. a dialektológiaoktatás színvonala: 3%, 9. a főváros–vidék szembenállás: 3%. Egy-két válaszban fordult csak elő: kabarék, a felvilágosodás öröksége, a nyelvművelők „áldásos” tevékenysége, urbánus-népi ellentét. Igen: a megfelelő (iskolai) oktatás, illetőleg a szélesebb körű tájékoztatás, ismeretterjesztés jelentheti csak a tévképzetek visszaszorításának legjobb lehetőségét.

12. Mennyire érvényesült a nyelvjárástani órákon a szociolingvisztikai szemléletmód? Egyáltalán nem? Gyengén? Határozottan?

A 173 válasz alapján: 1. határozottan: 51 %, 2. gyengén 42%, 3. egyáltalán nem: 7%.

13. Hallott-e más nyelvészeti órákon is a nyelvjárások kínálta tanulságokról, adatokról? Ha nem, ne írjon semmit, ha igen, nevezze meg, mely órákon.

Négyen nem válaszoltak, a 196 válasz alapján: 1. nyelvtörténeti órákon: 40%, 2. szociolingvisztikai kurzusokon: 33%, 3. fonetikai órákon: 13%, 4. mai magyar nyelvi órákon: 4%, 5., 6. és 7.: magyar irodalomtörténeti, nyelvművelő és szókészletteni

órákon: 3–3%. Egy-két adatközlő válaszában fordult csak elő: prozeminárium, általános nyelvészet, szakmódszertan, retorika, nyelvművelés, kommunikációtan, névtan.

Befejezés

A köznyelv és a nyelvjárások kapcsolatát elsődlegesen az anyanyelvi nyelvhasználat időben változó, két nyelvváltozattípushoz (nyelvjárás és standard) kötődő, speciális, egyszersmind természetes szerepkörmegosztásaként célravezető láttatnunk. A hangsúlyt tehát arra kellene helyezni, hogy a nyelvjárásoknak is megvan a maguk sajátos szerepköre. Ez pedig nem egyéb, mint a nyelvközösségen belül a szűkebb közösséghez tartozásnak a kifejezése, jelölése. A köznyelv és a nyelvjárás közötti lényeges különbség ebből a szempontból az, hogy a köznyelv az azon nyelvi presztízsközösségnek és a nyilvánosságnak, a nyelvjárás pedig a területi-társadalmi alapon szerveződő kisebb-nagyobb szolidaritásközösségeknek és a familiaritásnak a kifejezőeszköze, szimbóluma.

A válaszok egy része óhatatlanul eszünkbe juttatja a labovi elveket, tudniillik az adósság elvét és a tévedések korrigálásának elvét (Labov 1982; Kontra 2006: 181). Vö. ehhez: „A dialektológia napjainkban valószínűleg legfontosabb alkalmazásának az oktatásban lehetünk tanúi: a nyelvjárás »öntudat« kifejllesztése széles körben elismert módszere annak, hogy a gyermekkorban tudatosítsák a kortárs társadalom heterogenitását és benne elfoglalt helyüket” (Crystal 1998: 40). A pedagógusoknak és minden rendű és rangú nyelvi ismeretterjesztőnek e tekintetben megkerülhetetlen társadalmi felelőssége van.

SZAKIRODALOM

- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Csernicskó István–Váradi Tamás (szerk.) 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Csernicskó István–Márkus Anita (szerk.) 2007. „*Hiába repülsz te akárhová...*”. *Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár, PoliPrint. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Csernicskó István–Kontra Miklós (szerk.) 2008. *Az üveghegyen innen. Anyanyelv-változatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. Ungvár–Budapest, PoliPrint Kft. És MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Fedinec Csilla (szerk.) 2008. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Hunyady György 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.
- Niebaum, Hermann–Macha, Jürgen 1999. *Einführung in die Dialektologie des Deutschen*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, 2001. Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő 2007. Népi írók egy dialektológiai felmérésben. *Irodalomismeret* XVIII/1: 36–7.

- Kontra Miklós 2006. Magyar nyelvtudomány, társadalmi felelősség, politika. *Alkalmazott Nyelvtudomány* VI/1–2: 177–85.
- Menyhárt József–Presinszky Károly–Sándor Anna 2008. *Bevezetés a szlovákiai magyar nyelvjárások tanulmányozásába*. Nyitra. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec 2008. 136–52.
- Streli Zita Ágnes 2007a. A székesfehérvári székelyek és a szlavóniai csángók – avagy mit tudnak a középiskolások a nyelvjárásokról. In: Guttmann Miklós–Molnár Zoltán (szerk.): V. Dialektológiai szimpozion. Szombathely. *A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanulmányok Kiadványai VIII.* 244–51.
- Streli Zita Ágnes 2007b. *Hogy is van ezekkel a nyelvjárásokkal?* PhD-dolgozat, ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Program.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec 2008. 105–17.
- Trudgill, Peter 1983. *On Dialect. Social and Geographical Perspectives*. New York–London. New York University Press.

Kiss Jenő
ELTE BTK

SUMMARY

Kiss, Jenő

Dialects and the teaching of dialectology as students of Hungarian from the Carpathian Basin see them

The author reports on a questionnaire study that was conducted in 2001 with the participation of 1000 university or college students majoring in Hungarian language and literature and coming from all over the Carpathian Basin. Most items of the questionnaire inquired into the subjects' knowledge concerning Hungarian dialects. Students who had already completed their dialectology courses were also asked about the education in dialectology they had received and the extent to which it influenced their thinking. The results revealed some deficiencies in the subjects' knowledge on the one hand, and directed the author's attention to certain shortcomings of the teaching of dialectology that tend to occur alongside its obvious advantages, on the other.